

Een proefsleuf
en archeologische begeleiding in de
Zandpolder te Callantsoog

HOLLANDIA reeks 535

COLOFON

Hollandia reeks nr.	535
Titel:	Een proefsleuf en archeologische begeleiding in de Zandpolder te Callantsoog
Toponiem:	Zandpolder
Gemeente:	Schagen
Onderzoeksmeldingsnummer Archis:	65362
Hoekcoördinaten:	-108.961/541323 -109.080/541.246 -108.948/541.040 -108.857/541.095
Auteurs:	T. Hoogendijk, K. Salomons, N Tuinman
Uitvoering:	K. Salomons, T. Hoogendijk, N. Tuinman
In opdracht van:	Landschap Noord-Holland, Heiloo
Contactpersoon opdrachtgever:	R. Houtwipper
Wetenschappelijke leiding:	P.M. Floore
Met medewerking van:	-
Illustraties:	T. Hoogendijk, tenzij anders vermeld
Definitieve versie:	juli 2015
Oplage:	6
ISSN:	1572-3151

© **HOLLANDIA** archeologen, Zaandijk 2015

HOLLANDIA archeologen

Tuinstraat 27a

1544 RS Zaandijk

☎ 075 - 622 49 57

✉ info@archeologen.com

Inhoudsopgave

1. Inleiding	7
2. Onderzoeksgebied	
2.1 Algemeen	9
2.2 Bureauonderzoek	10
2.3 Onderzoeksvragen	10
3. Methode	13
4. Resultaten	
4.1 Algemeen	15
4.2 Bodemopbouw	15
4.3 Interpretatie	16
5. Waardering	23
6. Besluit	
6.1 Beantwoording vraagstellingen	25
6.2 Conclusie en advies	26
7. Literatuur	27
Bijlagen	29
1 Archeologische perioden	
2 Archeologisch stappenplan	
3 Profiel werkput 1	
4 Sporenlijst	
5 Determinatielijst vondstmateriaal	

1. Inleiding

Op 3 maart 2015 heeft Hollandia archeologen een inventariserend veldonderzoek (IVO-P) uitgevoerd op een perceel in de Zandpolder te Callantsoog (gemeente Schagen). Het onderzoek vond plaats in het kader van de geplande natuurontwikkeling in het gebied, waar, naar aanleiding van een archeologisch bureauonderzoek, de aanwezigheid van archeologische waarden werd verwacht (Salomons 2014). Middels het huidige onderzoek diende de verwachting te worden gestaafd.

Het onderzoek is uitgevoerd in opdracht van de heer R. Houtwipper van Landschap Noord-Holland. De bevoegde overheid werd vertegenwoordigd door mevrouw L. Rinkel van de gemeente Schagen. Het onderzoek is uitgevoerd conform de eisen in het programma van eisen (Tuinman 2015) en de protocollen van de Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie (KNA, versie 3.3). Onder het onderzoeksmeldingsnummer 65362 is het onderzoek aangemeld in het Archeologisch Informatiesysteem (ARCHIS2). Op vrijdag 22 mei 2015 is het onderzoek vervolgd in de vorm van een archeologische begeleiding tijdens het ontgraven van de slootkanten.

Afbeelding 1. Het onderzoeksgebied (in rood) geprojecteerd op de topografische kaart. (schaal 1:25.000)

Afbeelding 2. Ontwerp voor de inrichting van het plangebied (uit Ten Haaf 2014).

2. Onderzoeksgebied

2.1 Inleiding

(Uit: Salomons 2014, 11)

Het onderzoeksgebied betreft een 3 ha groot perceel in de Callantsoogse polder, ten noorden van Callantsoog in de gemeente Schagen. De RD-hoekcoördinaten zijn: 108.857-541.095 (ZW), 108.961/541.323 (NW), 109.080-541.246 (NO) en 108.948-541.040 (ZO). Het ligt ingesloten tussen de Voordijk in het westen, de Rietweg in het oosten en het Minewegje in het zuiden. Als onderdeel van het programma Ruimtelijke kwaliteit wordt het plangebied ingericht als hoogwatervluchtplaats voor steenlopers en scholeksters. Ook zal vanwege het optreden van zilte kwel levensgemeenschappen, die in een zilt milieu gedijen, zich ontwikkelen (Ten Haaf 2014, 1).

Huidige situatie

Het onderzoeksgebied werd gebruikt om bloembollen te telen. Hierdoor is de plantengroei op het perceel beperkt tot de randen, waar onkruiden groeien. Hoewel hett het niet goed gaat met de broedvogels in de binnenduinrand, zijn in het verleden binnen het perceel enkele broedvogels gesignaleerd.

Het plangebied is door middel van drainagebuizen gedraineerd. De drainagebuizen bevinden zich op een diepte van 0,70 m onder het maaiveld, dat gemiddeld tussen de 0,30 en 0,50 m +NAP ligt.

In het kader van de nieuwe plannen zijn er langs de randen van het perceel een achttal boringen gezet om de bodemopbouw tot een meter onder het maaiveld in kaart te brengen. Uit dit verkennende, niet archeologisch, booronderzoek kwam de volgende bodemopbouw naar boven: tot een meter onder het maaiveld bestaat de bodem uit humeushoudend zand dat op ca. 0,50-0,60 m onder maaiveld overging op een humusarm zandpakket. In drie boringen werden de twee zandlagen gescheiden door een humusrijke zandlaag. Waarschijnlijk is de top verrijkt ten behoeve van de bloembollenteelt. Ook kunnen er veel bestrijdingsmiddelen zijn gebruikt.

Toekomstige situatie

Zoals hierboven is vermeld zal het perceel ingericht worden als hoogwatervluchtplaats (afb. 2). Hiervoor zullen een drietal grootschalige vergravingen plaatsvinden (afbeelding 3). De vergravingen zijn onder te verdelen in drie zones: een hoger gelegen randzone (1), een natte zone (2) waarbinnen een geul (3) stroomt.

Daarnaast wordt in zuidwestelijke zijde een sloot gegraven en de overige sloten worden gebaggerd. De nieuw te graven sloot wordt tot op -1,0 m NAP (ca. 1,5 m onder maaiveld) uitgegraven. In zuidoostelijke hoek wordt een duiker met een diameter van 0,3 m en stuwbak geplaatst, waarvan de onderkant op ca. -0,3 m NAP (0,7 m onder maaiveld) komt te liggen.

-Voor de hoger gelegen randzone zal gemiddeld tot 0,20 m -NAP (ca. 0,50-0,70 m onder maaiveld) grond worden afgegraven. Vervolgens wordt grond opgebracht tot 0,10 m -NAP.

-Voor de natte zone zal gemiddeld tot 0,40 m -NAP (ca. 0,70-0,90 m onder maaiveld) grond worden afgegraven.

-Voor de geul zal gemiddeld tot 0,80 m -NAP (ca. 1,1-1,50 m onder maaiveld) grond worden afgegraven.

2.2 Bureauonderzoek

(Naar: Salomons 2014)

Omstreeks 3000 v. Chr. consolideerde een groot deel van de Nederlandse kust zich door de vorming van strandwallen. Aanwas van de strandwallen zorgde voor verstuiwing van het zand van de meer landinwaarts gelegen wallen, waardoor (oude) duinen onstonden. Achter de duinen bestond een rustig milieu waar ondermeer veenvorming mogelijk werd. In de omgeving van het onderzoeksgebied, grofweg ten noorden van Bergen, kwam de vorming van een duinenrij pas later op gang - hier was de zee nog lange tijd actief. Dit zorgde voor de vorming van een dik pakket zeelei, dat werd afgezet in een kweldermilieu.

In het begin van de late middeleeuwen vormde de huidige duinenrij zich: de zogenoemde jonge duinen. De vorming van duinen zorgde voor vernatting van het achterliggende land. Bodemdaling als gevolg van veenontginning verergerde dit effect. Door middel van het aanleggen van dijken en het inpolderen van natte gebieden probeerde men al vanaf de 13e eeuw greep te krijgen op dit landschap. Het vroegste cartografische materiaal waarop het plangebied wordt afgebeeld heeft dan ook betrekking op in kaart gebrachte polders of tekeningen waarop de aanleg en herstel van bedijkingen wordt afgebeeld. De oudste daarvan dateren in jaren '50 van de 16e eeuw, omstreeks de tijd waarin de Zijpe werd bedijkt en ingepolderd.

In het bureauonderzoek werd de verwachting uitgesproken dat bewoningssporen vanaf de prehistorie tot en met de vroege middeleeuwen aangetroffen kunnen worden. Deze zouden zich op oude getijdenafzettingen kunnen bevinden, zoals kwelderwallen, op circa een meter onder het maaiveld. Een mooi voorbeeld van zeer vroege bewoning die in het onderzoeksgebied kan worden verwacht, is op minder dan 10 km afstand voorhanden. In Keinsmerbrug in 1986 een seizoensnederzetting uit het begin van het Neolithicum opgegraven (Smit, *et al.* 2012). De bewoningssporen bevonden zich op de top van een dunne laag veen, die was ontstaan op een lichte verhoging in het getijdenlandschap. Latere veengroei en (middeleeuwse) kleiafzettingen hebben op deze vindplaats gezorgd voor een uitstekende conservering van de ruim 3000 jaar oude bewoningssporen.

Direct onder het maaiveld zouden resten van bewoning uit de late middeleeuwen en nieuwe tijd aanwezig kunnen zijn. Het historische kaartmateriaal uit deze perioden toont geen bewoning ter plaatse van het onderzoeksgebied, dus het zou dan voornamelijk gaan om sporen van percelering en landbewerking. Ook wordt in het bureauonderzoek vermeld dat door invloed van de Zijpe in de late middeleeuwen verspoelde contexten aangetroffen kunnen worden.

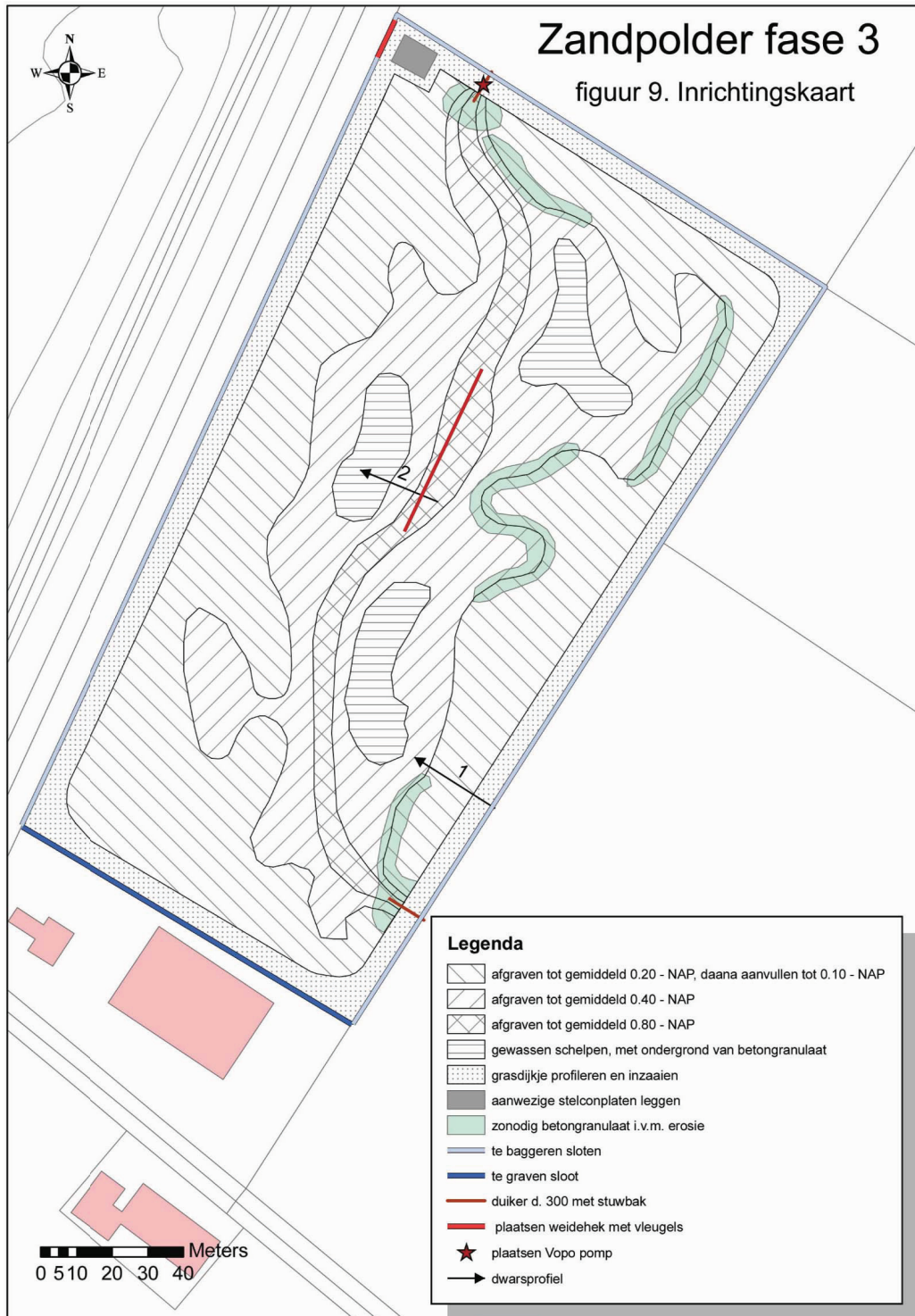
2.3 Onderzoeksvragen

(Uit: Tuinman 2015, 14)

De algemene vraagstelling richt zich met name op het verkrijgen van (extra) informatie over de bekende en/of verwachte archeologische waarden binnen het onderzoeksgebied. Daarvoor worden onderzoeksvragen geformuleerd die betrekking hebben op de aan- of aanwezigheid, de aard, de omvang, de datering, de gaafheid, de conservering, de inhoudelijke kwaliteit en archeologische vervolgstappen.

- Zijn er binnen het plangebied archeologische sporen en/of vondsten aanwezig?
- Zo ja: wat is de aard, omvang, kwaliteit en verloop van de archeologische sporen en sporenclusters?

- Op welke diepte zijn de verschillende sporen en cultuurlagen gelegen? Hoe veel niveaus kunnen onderscheiden worden en uit welke periodes stammen deze?
- Wat is de datering van de archeologische vondsten en tot welke vondsttypen of vondstcategorieën behoren zij?
- Wat is de datering van de archeologische sporen en kan er binnen deze sporen en fasering worden gemaakt?
- Wat is de paleo/landschappelijke context van de sporen? Op welke afzettingen hebben de sporen gelegen?
- Wat is de ouderdom van deze afzettingen?
- Worden de archeologische resten met het voorgenomen plan bedreigd?
- Dienen er archeologische vervolgstappen genomen te worden?

Afbeelding 3. Ontwerp voor de inrichting van het plangebied met daarop de geplande ligging van de proefsleuf geprojecteerd (uit Ten Haaf 2014).

3. Methode

De ligging van de proefsleuf werd ingegeven door de geplande loop van de geul, waar de bodem tot 1,1 tot 1,5 m onder het maaiveld vergraven zal worden. Voorafgaand aan het veldwerk is de sleuf uitgezet met piketten.

De omvang van de sleuf is in het programma van eisen (pve) vastgelegd en gebaseerd op de verwachting hoofdzakelijk off-site structuren op te sporen, waardoor een minimale dekkinggraad van 0,5% afdoende zou zijn (Tuinman 2015, 15). In het pve werd een omvang van 50x2 m voorgeschreven (afb. 3), maar door de iets grotere breedte van de bak van de graafmachine, is dit toegenomen naar 50x2,4 m. Op een plangebied met een omvang van circa 30.000 m² heeft dit een dekkinggraad van 0,4% opgeleverd. Hierbij dient te worden opgemerkt dat het deel van het plangebied dat uiteindelijk tot een meter of dieper verstoord zal worden bij benadering 2600 m² is, waarmee effectief een dekkinggraad van 4,5% is bereikt.

Het vlak is aangelegd op ca. 1,1 m onder het maaiveld, op het eerste relevante sporenniveau. Tevens was dit bij benadering de diepte waarop het grondwater parten begon te spelen. Ondanks de inzet van bronbemaling, zorgde instromend water voor overlast wanneer dieper werd gegraven dan ca. 1,1 m. Een dieper gelegen kleilaag heeft er denklijk voor gezorgd dat grondwater uit de hoger gelegen zandlagen de werkput in kon stromen. De bronbemaling was hierdoor minder effectief. Op de gelaagdheid op grotere diepte te kunnen vastleggen, is aan het zuidelijke uiteinde van de sleuf een kijkgat gegraven tot circa 1,6 m onder het maaiveld.

De sporen in het vlak zijn ingemeten met behulp van gps. Het lengteprofiel aan de westzijde van de sleuf is in zijn geheel gefotografeerd en analoog getekend op schaal 1:20. Tijdens de aanleg van de proefsleuf zijn vondsten in vakken van ca. 5x2,4 m per laag verzameld.

Tijdens de archeologische begeleiding zijn de slootkanten door middel van foto's gedocumenteerd. Daarnaast zijn de contouren van de sloot digitaal ingemeten en zijn van het omliggende landschap meerdere hoogtematen genomen. De sloot is aangelegd over een lengte van ca. 100 meter en op een diepte van ca. 1,2m.

Afbeelding 4. Foto van de proefsleuf in aanleg. In het profiel achter de archeoloog is de richting het noorden dalende gelaagdheid in S5030/5040 te zien.

Afbeelding 5. Foto van de aangelegde sloot. Te zien is de bouwvoor, met daaronder het gele zandpakket S5020 en de overgang naar het grijze pakket S5030. Foto is genomen richting het westen.

4. Resultaten

4.1 Algemeen

Tijdens het proefsleuvenonderzoek is slechts één spoornummer uitgedeeld aan een antropogeen spoor. Het betrof een reeks drainagegreppeltjes, die bij het documenteren van het profiel zijn vastgelegd en daar allen zijn beschreven onder het spoornummer 1. De overige spoornummers hebben betrekking op natuurlijke lagen en de bouwvoor. Deze zijn vanaf S5010 in tientallen genummerd, tot en met S5100. Een schakering in S5030 heeft het spoornummer S5035 gekregen. Er zijn tijdens het onderzoek zeven vondstnummers uitgeschreven, waaronder één monster ten behoeve van ¹⁴C-dateringsonderzoek. Bij de archeologische begeleiding zijn geen archeologische vondsten gedaan. Daarnaast zijn er ook geen nieuwe sporen uitgeschreven.

4.2 Bodemopbouw

De bovenste laag in het gedocumenteerde bodemprofiel is een recente bouwvoor van donkerbruin humeus zand (S5010). Direct onder de bouwvoor zijn resten van drainage aangetroffen, variërend van plastic drainageslangen, tot drainagepijpen van roodbakkend aardewerk en drainagegreppeltjes (S1) - de laatste gevuld met sterk humeus zand, afgewisseld met laagjes lichtgeel stuifzand. Deze sporen zijn het overblijfsel van het recente en subrecente landgebruik.

Onder de bouwvoor is een laag geelbruin zand aanwezig, waarin sporen van bioturbatie wijzen op een afgegraven bodem (S5020). Deze laag vormt de geoxideerde top van een enigszins gelaagd zandpakket, dat onder de reductiegrens op 0,6 tot 0,7 m onder het maaiveld een blauwgrijze kleur krijgt (S5030). Onderin het zandpakket was gelaagdheid vrijwel verdwenen (S5040). Zo nu en dan was een brok humeus materiaal aanwezig op dit niveau, maar vanaf 1,0 tot 1,1 m onder het maaiveld nam de mate van bijmenging sterk toe. Deze laag, op welk niveau het vlak is aangelegd, bevatte brokken humeus zand, kleiig veen, mineraalarm veen en klei (S5050). Bovendien werden (zee)schelpen en wat (verspoeld) vondstmateriaal aangetroffen, waaronder baksteenfragmenten, een metaalslak en een enkel dierlijk bot. Twee kleine fragmenten roodbakkend aardewerk met loodglazuur (V1) en een pootje van een kookpot (grape, V5) dateren grofweg tussen de 15e en de 17e eeuw. Van één baksteenfragment kon de breedte en dikte worden opgemeten (V6, 8x3,4 cm), van een ander slechts de dikte (V3, 4,5 cm). Dateren op grond van baksteenformaten is een zeer onbetrouwbare methode, doordat de gehanteerde formaten niet alleen varieerden per gebied en per periode, maar er ook meerdere formaten gelijktijdig werden gebruikt. Desalniettemin kan worden gesteld dat zeer grote formaten hoofdzakelijk in de late middeleeuwen te dateren zijn en zeer kleine formaten, zoals de typische, gele IJsselsteen, in de nieuwe tijd. In de dichtstbijzijnde grote stad, Alkmaar, werden in 1538 stenen gebruikt voor de stadsmuur, die qua formaat enigszins overeenkomen met de aangetroffen baksteenfragmenten (20x8x4 cm, Bitter 2002, 146). Een 16e-eeuwse datering mag dus niet worden uitgesloten en is bovendien in overeenstemming met het overige vondstmateriaal.

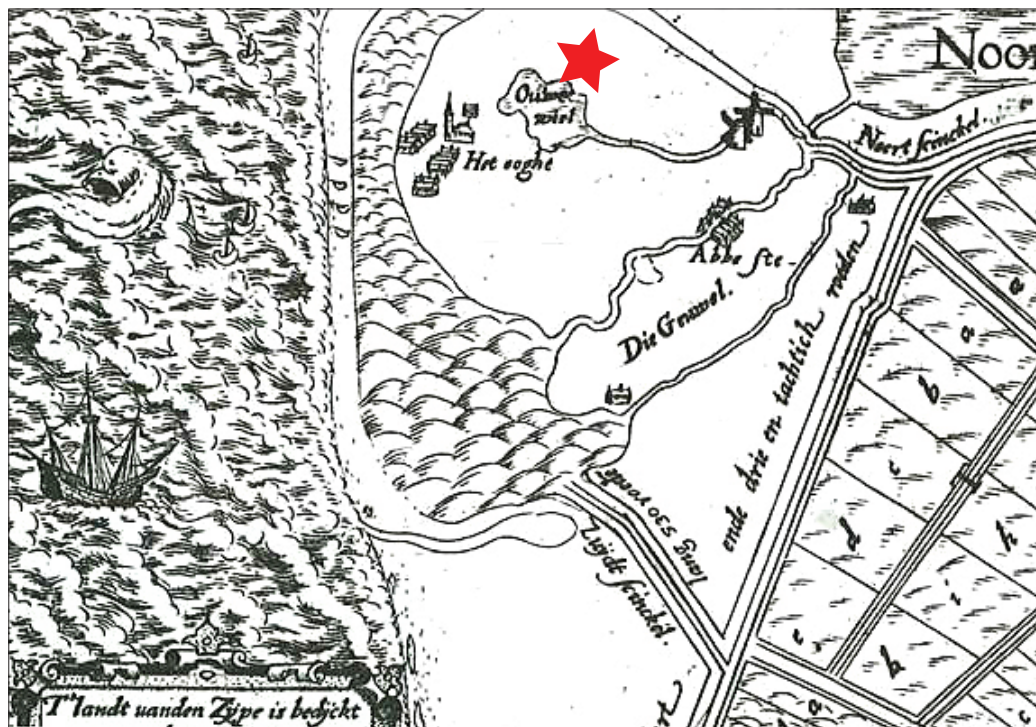
Op circa 6 m vanaf het zuidelijke uiteinde van de proefsleuf steeg het gelaagde zandpakket tot ongeveer 0,8 m onder het maaiveld, tot vlak onder de reductiegrens. De bodemopbouw

werd in dit deel van de sleuf niet gekenmerkt door verspoelde lagen. Onder het restant van het gelaagde zandpakket (S5020, S5030) was een donkergrijze zandlaag aanwezig, waarin enkele zwartgrijze humeuze lagen aanwezig waren (S5060). De laag had een dikte van 0,75 m, waaronder in het gegraven kijkgat een mineraalarme veenlaag met riet werd waargenomen (S5070). Onder de 6 cm dikke laag bevond zich een 4 cm dikke bruingele zandlaag, denkbaar te interpreteren als stuifzand (S5080). Daar weer onder werd opnieuw een 3 cm dikke veenlaag gevonden, ditmaal iets kleiig veen (S5090). Helemaal onderin het kijkgat werd tot slot een laag siltige donkergrijze zeeklei aangetroffen (S5100), met daarin zeeschelpen. Rietwortels in deze laag zijn denkbaar afkomstig van begroeiing vanaf het hoger gelegen (riet) veen.

De slootkanten, aangelegd tijdens de archeologische begeleiding, toonden eenzelfde bodemopbouw (afb. 5). De top bestond uit een dik pakket donkerbruin humeus zand (S5010). Hieronder bevond zich evenals in de proefsleuf een pakket geelbruin zand waarin noord-zuid georiënteerde drainage buizen liepen (S5020). Dit pakket gaat onder de reductiegrens over naar een meer blauwgrijze kleur (S5030). De onderste laag in de sloot bestond uit hetzelfde zandpakket, zonder de gelaagdheid en bevatte enkele humeuze brokken (S5040).

4.3 Interpretatie

De richting van de gelaagdheid in het profiel en de laag met verspoeld materiaal, wijst op de aanwezigheid van een geul of water, welke in de 15e/16e eeuw gevuld is geraakt met

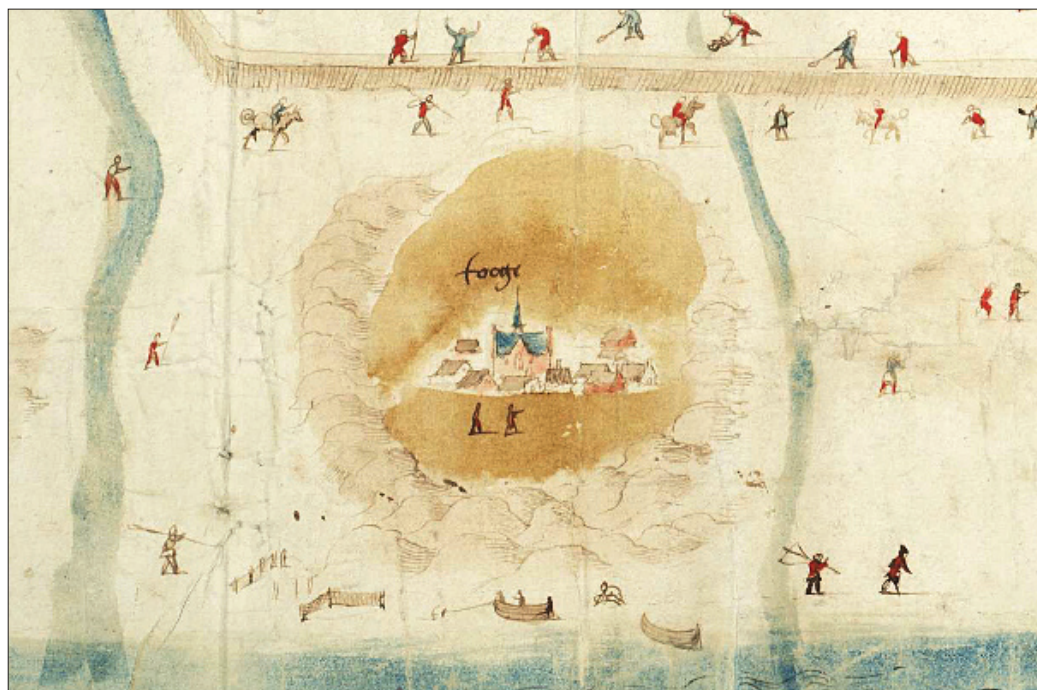

Afbeelding 6. Uitsnede van de kaart van de bedijcte Zype, door Adriaen Anthonisz., uit 1572. De ligging van het onderzoeksgebied is aangegeven met de rode ster. Na bestudering van de kaart in samenhang met de reconstructiekaart van de ontwikkeling van Callantsoog door Schoorl (1973, fig. 40), is de ligging van het onderzoeksgebied iets gewijzigd ten opzichte van de kaart die is afgebeeld in het archeologische bureauonderzoek (Salomons 2014, afb. 9). Het noorden is boven, de kaart is niet op schaal.

sediment. Gezien de relatief jonge datering van het materiaal, kunnen de historische en cartografische bronnen die bij het archeologische bureauonderzoek zijn geraadpleegd worden gebruikt om het spoor nader te duiden.

Op de kaart uit 1572 van de bedijkte Zijpe, door Adriaen Anthonisz., is het afgebeelde Callantsoog vermoedelijk gebaseerd op een ouder kaartbeeld (afb. 6). Anthonisz. heeft mogelijk gebruik gemaakt van een voorbeeld uit het begin van de 16e eeuw (Schoorl 1990, 73-74). Ook bij het maken van de kaart waarop Texel en de Zijpe zijn afgebeeld (1552), maakt Jan van Scorel gebruik van deze bron als hij Callantsoog intekend, aan noord- en zuidzijde begrensd door de nog niet bedijkte Noord- en Zuidschinkel (bedijkt in 1553) (afb. 7). De bebouwing die op beide kaarten wordt getoond is te interpreteren als het “eerste” Callantsoog, dat tot circa 1540 in de nabijheid van het huidige Callantsoog heeft gelegen. Ook laten beide kaarten - voor wat Callantsoog betreft - de situatie zien zoals die bestond tot aan de Allerheiligenvloed van 1570.

Een kaart uit 1596, door Gerrit Dirksz. Langedijk, laat de situatie ná de verwoestende stormvloed zien. Hoewel de gebeurtenis ten tijde van het maken van de kaart al ruim een kwart eeuw geleden was, was er sinds de vloed weinig veranderd. In 1572 werden plannen gemaakt voor het herstel van de dijken, maar door de troebelen van de Tachtigjarige Oorlog kwam daar weinig van terecht. Het gebied rondom Callantsoog heeft tot in het begin van de 17e eeuw daardoor onder directe invloed van de zee gestaan. De kaart van Langedijk vertoont vrij veel detail door de nauwkeurige metingen die hij heeft verricht aan de beschadigde dijken. Het gebied rond Callantsoog is daardoor goed te relateren aan de huidige topografie - en daarin de ligging van het onderzoeksgebied. Duidelijk herkenbaar zijn de plaats Abbestede en de Noord- en Zuidschinkeldijk. Het afgebeelde Callantsoog is het “derde” Callantsoog,

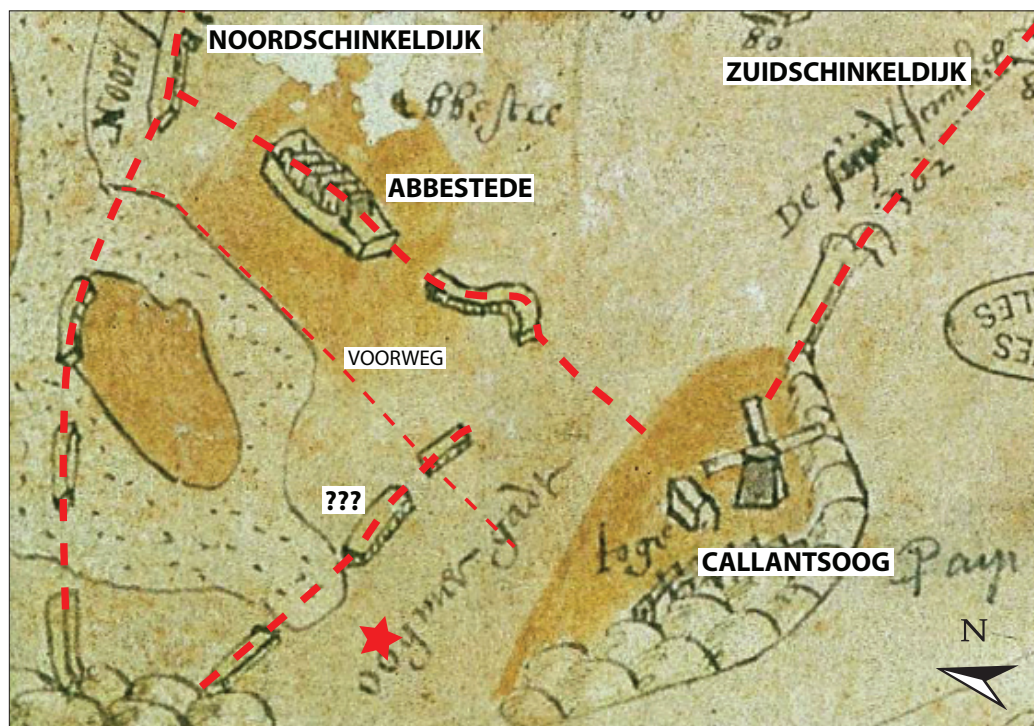
Afbeelding 7. Detail van Jan van Scorel's kaart van Texel en de Zijpe (1552). Callantsoog wordt afgebeeld, omgeven door duinen en aan noord- en zuidzijde begrensd door de in 1553 aangelegde Noord- en Zuidschinkeldijk. Het noorden is links, de kaart is niet op schaal. Bron: Nationaal Archief (V.H.T. nr. 2486, Hingman) (uit: <http://www.zijpermuseum.nl>).

dat in 1581 gebouwd werd, nadat het tweede Callantsoog tijdens de Allerheiligenvloed van 1570 was verdronken. Zoals op de kaart is te zien, kwam het water vanuit zee door het Oogmergat ten westen van het onderzoeksgebied en vanuit het noordwesten door de Helmdijk. Het Oogmergat was ten tijde van het optekenen van de kaart al deels verzand.

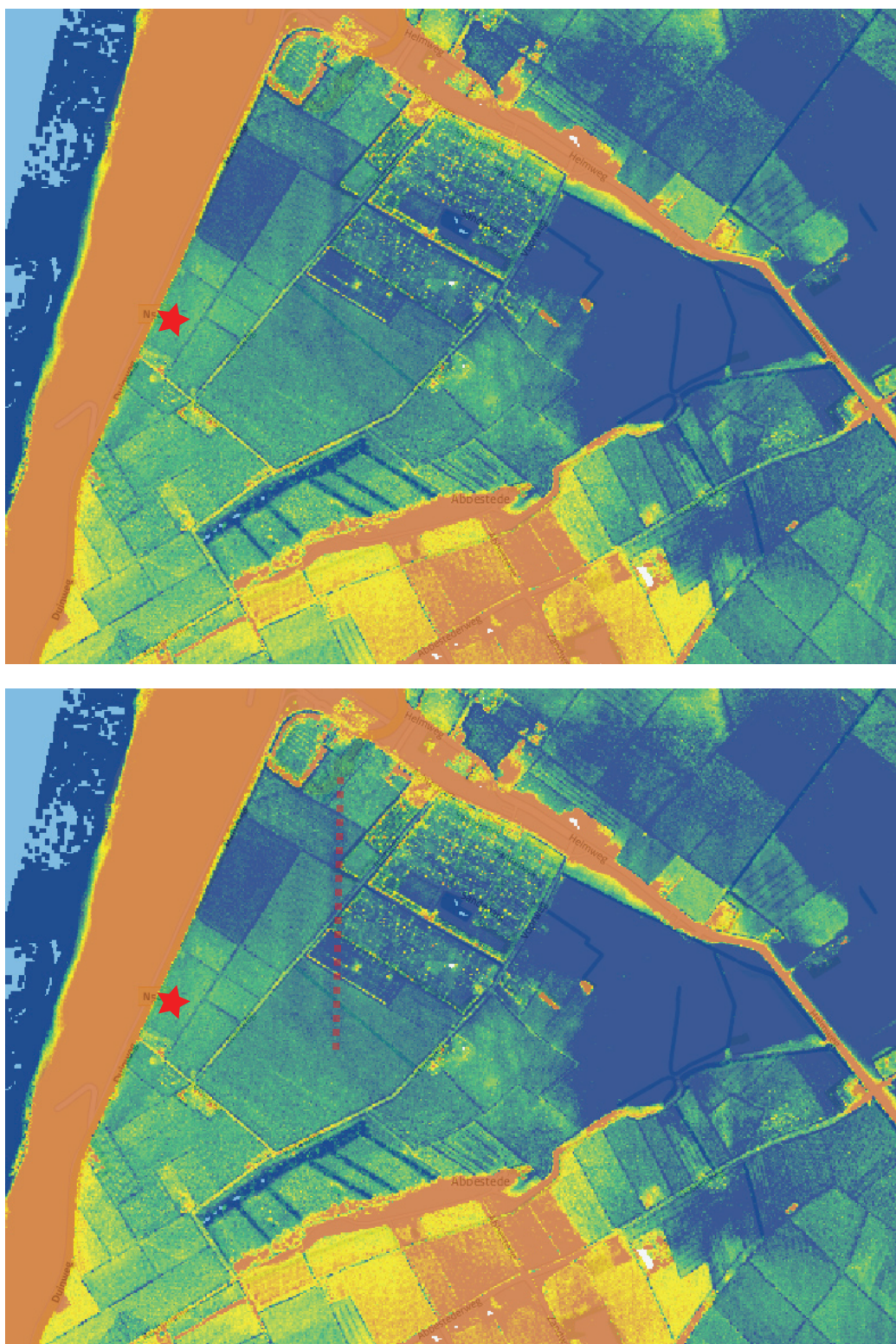
Erg interessant is bovendien dat Langedijk de bodems in kaart heeft gebracht. Het onderzoeksgebied bevindt zich in een zone die met een lichtbeige kleur is aangegeven. Hier ligt volgens de legenda “drie voet zand op klei” - geheel in overeenstemming met de resultaten (in het zuidelijke deel) van het proefsleuvenonderzoek. De oranjegroene delen zijn “verbeterd door slib”, wat kan betekenen dat hier na de stormvloed zeelei en siltig zand is afgezet, maar ook - en dat is meer waarschijnlijk - dat dit de hogere delen van het voormalige getijdenlandschap zijn.

Tot slot is op de kaart van Langedijk een reliëf van de laatmiddeleeuwse landinrichting zichtbaar: een noord-zuid georiënteerde dijk, ten noordoosten van het onderzoeksgebied. In de huidige topografie is deze dijk niet terug te vinden, maar na bestudering van het Actueel Hoogtebestand Nederland (AHN) is een lineaire depressie zichtbaar die mogelijk het overblijfsel is van een sloot die langs deze dijk gelegen heeft (afb. 8). De dijk kan de begrenzing tussen het Oude Land en de oude Sandepolder hebben gevormd, of tussen de polder de Leye en de oude Sandepolder. De restanten van laatmiddeleeuwse bedijking die in de jaren '60 van de 20e eeuw langs de kust bloot kwamen te liggen, sluiten mogelijk aan op deze dijk (afb. 9).

In 1610 werd het Oogmergat definitief afgesloten met de aanleg van de Oogmergatsdijk, wat tegen die tijd door verzanding en opstuiving van het gat al niet zoveel moeite moet hebben gekost. Op een kaart uit 1619 is de Zandpolder - hier aangeduid als “t binnen landt” - te

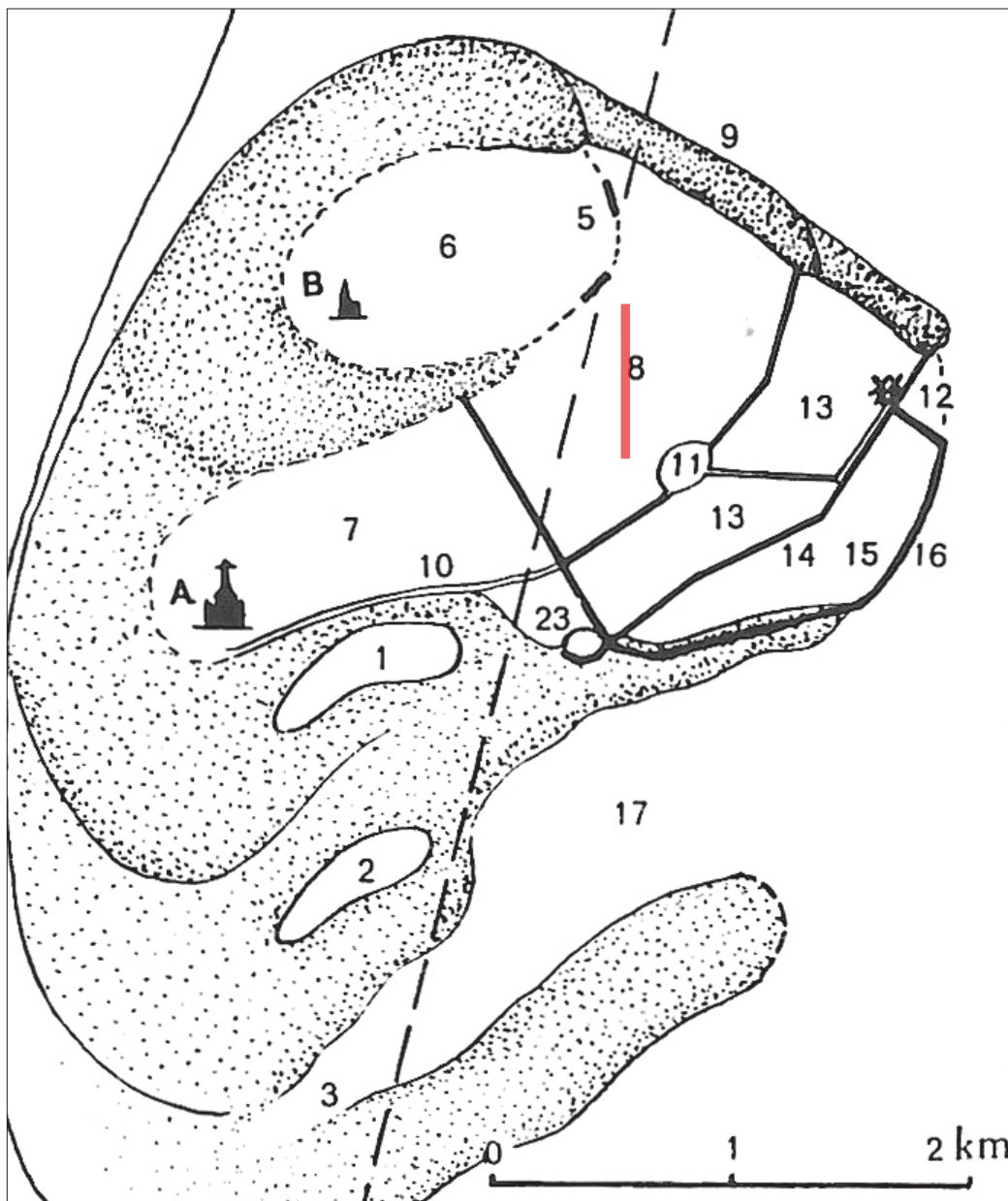
Afbeelding 8. Uitsnede van de kaart van Gerrit Dirksz. Langedijk (1596), met de schade die de Allerheiligenvloed had aangericht aan de dijken en het land. Met rode stippellijnen zijn de dijken en plaatsen aangegeven die in het de huidige topografie nog aanwezig zijn. De onderzoekslocatie ligt bij benadering op de plek van de rode ster. Het noorden is links, de kaart is niet op schaal.

Afbeelding 9. Detail van het Actueel Hoogtebestand Nederland (AHN). Op de onderste afbeelding is de noord-zuid georiënteerde depressie verduidelijkt met een rode stippellijn. Mogelijk geeft dit de loop van een dijksloot aan. De ligging van de onderzoekslocatie is met een rode ster aangegeven. Bron: <http://www.ahn.nl>.

herkennen door de grote gelijkenissen met de huidige topografie (afb. 11). De Oogmergatsdijk komt overeen met de ligging van de huidige Duinweg.

Recapitulerend kan worden gesteld dat de in de proefsleuf aangetroffen geul deel uitmaakt van het Oogmergat. De verspoelde vulling (S5050) bevat materiaal dat mogelijk afkomstig is van het "tweede" Callantsoog, dat tussen 1540 en 1570 ten westen van de onderzoekslocatie heeft gelegen en na de Allerheiligenvloed in zee is verdwenen. Door de politieke situatie aan het eind van de 16e eeuw werd lang gewacht met herstel van het verwoeste landschap. Gedu-

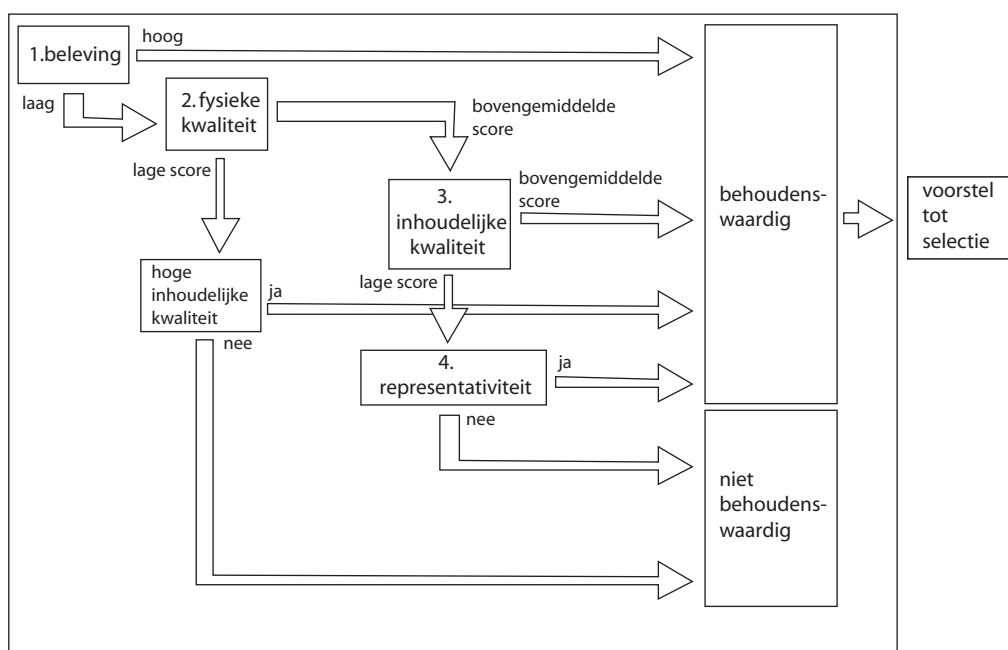

Afbeelding 10. Callantsoog vóór 1500. Naar: Schoorl 1973, fig. 40. Met een rode lijn is bij benadering de ligging van de veronderstelde dijk te zien, die op afbeelding 8 in het reliëf is herkend. De lijn zou kunnen aansluiten op de dijkfragmenten die in de jaren '60 zijn waargenomen (nr. 5). Het cijfer 8 geeft de ligging van polder De Sanden aan, 6 is het Oude Land en 7 polder de Leye.

5. Waardering

Het voornaamste doel van het inventariserend veldonderzoek middels proefsleuven is om de eventueel aanwezige archeologie te waarderen. Zodoende kan een selectieadvies geformuleerd worden of de vindplaats behoudenswaardig is. Op basis van dit selectieadvies besluit de bevoegde overheid over te nemen archeologische vervolgstappen. Om een vindplaats te waarderen is in de Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie (versie 3.3) een richtlijn opgesteld. In deze richtlijn worden bepaalde aspecten onderscheiden die moeten worden gescoord met hoog (3) midden (2) en laag (1). De aspecten zijn de:

- Beleving;
- Fysieke kwaliteit;
- Inhoudelijke kwaliteit.

Afbeelding 12. Stroomschema voor de waardering van archeologische vindplaatsen.

Bij beleving wordt gekeken of een vindplaats op basis van de schoonheid of herinneringswaarde behouden moet worden. De vindplaats in de Zandpolder komt voor deze categorie niet in aanmerking.

De fysieke kwaliteit is van belang bij het bepalen of de vindplaats behoudenswaardig is. De fysieke kwaliteit wordt onderverdeeld in zowel de gaafheid als de conservering van de aangetroffen sporen. De fysieke kwaliteit kan bepalend zijn of een vindplaats behoudenswaardig bevonden wordt: indien de scores voor gaafheid en conservering samen hoger dan vijf scoren, is de vindplaats in principe behoudenswaardig. Indien de score samen vier of lager bedraagt, moet naar de inhoudelijke kwaliteit gekeken worden. De gaafheid van de aangetroffen sporen is door de beschermende laag stuifzand hoog (3). De conservering is goed (3). In de geul is organisch materiaal als veen en dierlijk bot aangetroffen. Samen is de score voor fysieke kwaliteit 6, wat betekent dat de vindplaats op grond van de fysieke

kwaliteit in aanmerking kan komen voor behoud. De vraag is echter of het aangetroffen spoor van dusdanige inhoudelijke kwaliteit is dat behoud gewenst is.

De inhoudelijke kwaliteit is net als de fysieke kwaliteit onderverdeeld in criteria. Voor de inhoudelijke kwaliteit zijn de criteria: zeldzaamheid, informatiewaarde, ensemblewaarde en representativiteit. De representativiteit wordt daarbij niet gescoord. Om de zeldzaamheid van de vindplaats te scoren, moet gekeken worden naar vergelijkbare vindplaatsen in de regio. Voor de vindplaats in de Zandpolder kan worden gesteld dat deze niet zeldzaam is. De sporen van de Allerheiligenvloed strekken zich uit over een zeer groot gebied, waardoor deze niet alleen binnen het onderzoeksgebied aangetroffen kunnen worden.

Een tweede criterium is de informatiewaarde. Daarbij wordt gekeken of de vindplaats een bijdrage kan leveren aan nieuwe kennis. De vindplaats in de zandpolder bevatte slechts verspoeld materiaal, dat denkkelijk afkomstig is van het "tweede" Callantsoog. Dit materiaal is uit zijn oorspronkelijke context verdwenen, zodat de informatiewaarde laag is.

Het laatste criterium dat gescoord wordt, is de ensemblewaarde. De ensemblewaarde wordt bepaald door de meerwaarde die de vindplaats heeft, op grond waarin er sprake is van een archeologische context en van een landschappelijke context. De ensemblewaarde wordt midden gescoord (2), vanwege de grote relevantie van resten van de Allerheiligenvloed voor de geschiedenis van de regio. In totaal scoort de vindplaats een inhoudelijke score van vier, hetgeen inhoudt dat de vindplaats geen hoge inhoudelijke kwaliteit geniet. De vindplaats wordt op basis daarvan niet behoudenswaardig bevonden.

waarden	criteria	scores		
		<i>hoog</i>	<i>midden</i>	<i>laag</i>
beleving	schoonheid	N.v.t.		
	herinneringswaarde	N.v.t.		
fysieke kwaliteit	gaafheid	3		
	conservering	3		
inhoudelijke kwaliteit	zeldzaamheid			1
	informatiewaarde			1
	ensemblewaarde		2	
	representativiteit	N.v.t.		

Afbeelding 13. Waarderings tabel met de scores voor de vindplaats in de Zandpolder te Callantsoog.

6. Besluit

6.1 Beantwoording vraagstellingen

- *Zijn er binnen het plangebied archeologische sporen en/of vondsten aanwezig?*

Binnen het plangebied zijn (sub)recente sporen van drainage aangetroffen, waaronder greppeltjes, aardewerken pijpen en kunststof slangen. Daarnaast zijn er uitsluitend natuurlijke sporen aangetroffen, waarvan een laag verspoeld antropogeen materiaal bevatte.

- *Zo ja: wat is de aard, omvang, kwaliteit en verloop van de archeologische sporen en sporenclusters?*

Behalve de (sub)recente sporen betreft het een geul, denkkelijk toe te schrijven aan het Oogmergat. De omvang is binnen de proefsleuf niet aangetoond, maar strekt zich in elk geval uit tot buiten de grenzen van het onderzoeksgebied. De kwaliteit van de lagen was uitstekend door een goede conservering onder een dik pakket (stuif)zand.

- *Op welke diepte zijn de verschillende sporen en cultuurlagen gelegen? Hoe veel niveaus kunnen onderscheiden worden en uit welke periodes stammen deze?*

De geulvulling met antropogeen materiaal bevond zich op ongeveer 1,0 tot 1,1 m onder het maaiveld, daarboven lag een “schone” laag (stuif)zand. De geulvulling is afgezet gedurende de Allerheiligenvloed in 1570 en daarna, het zandpakket daarboven denkkelijk ontstaan in de periode tussen de Allerheiligenvloed en de bedijking van het Oogmergat in 1611.

- *Wat is de datering van de archeologische vondsten en tot welke vondsttypen of vondstcategorieën behoren zij?*

In de geulvulling is baksteen, dierlijk bot, aardewerk en metaalslak aangetroffen. Het materiaal is denkkelijk afkomstig van de tweede incarnatie van het dorp Callantsoog, waarmee het tussen 1540 en 1570 dateert.

- *Wat is de datering van de archeologische sporen en kan er binnen deze sporen een fasering worden gemaakt?*

De datering van de geul is reeds benoemd in de beantwoording van bovenstaande vragen.

- *Wat is de paleo/landschappelijke context van de sporen? Op welke afzettingen hebben de sporen gelegen?*

De geul heeft zich ingesneden in een pakket stuifzand dat zich mogelijk heeft gevormd na het ontstaan van de jonge duinen. Het stuifzand ligt op een dun pakket van afwisselend twee veenlagen met daartussen een dunne laag stuifzand. De datering van het veen is vooralsnog onbekend, maar kan mogelijk tot het laagpakket van Nieuwkoop worden gerekend. Onder dit niveau is zeeklei aangetroffen, dat een overblijfsel is het getijdenlandschap dat hier mogelijk tot in de bronstijd aanwezig was.

- *Wat is de ouderdom van deze afzettingen?*

Zie bovenstaande onderzoeksvraag.

- *Worden de archeologische resten met het voorgenomen plan bedreigd?*

Bij de voorgenomen planontwikkeling kunnen opnieuw sporen van het Oogmergat worden aangesneden. Hierbij kunnen ook weer antropogene resten worden aangetroffen. Hierbij moet worden opgemerkt dat de archeologische resten als niet-behoudenswaardig zijn gewaardeerd.

- *Dienen er archeologische vervolgstappen genomen te worden?*

Zie hoofdstuk 6.2.

6.2 Conclusie en advies

Op 3 maart 2015 heeft Hollandia archeologen een proefsleuf gegraven in de Zandpolder te Callantsoog (gemeente Schagen). Hierbij werd in een groot deel van de sleuf een geulvulling aangetroffen die kan worden toegewezen aan het Oogmergat. In de vulling werd verspoeld materiaal aangetroffen dat mogelijk afkomstig is van de tweede incarnatie van het dorp Callantsoog, dat tussen 1540 en 1570 ten westen van de onderzoekslocatie heeft gelegen. In 1570 werd het dorp door de zee verzwolgen tijdens de Allerheiligenvloed, waarbij ook het Oogmergat ontstond. Tussen 1570 en 1610 verzandde het gat langzaam met sediment dat door wind en water werd aangevoerd. Herstelwerkzaamheden aan de verwoeste dijken werd door de troebelen van de Tachtigjarige Oorlog pas in 1611 ter hand genomen. In dat jaar werd de Oogmergatsdijk aangelegd, waarmee de Zandpolder binnendijks kwam te liggen. Op een kaart uit 1619 zijn de gelijkenissen met de huidige situatie goed herkenbaar. Sindsdien is het land als bouwland gebruikt.

In het zuidelijke uiteinde van de proefsleuf werd de bodemopbouw niet getekend door de vultingslagen van de geul. Hier werd op ongeveer 1,6 m onder het maaiveld zeelei aangetroffen, waarop enkele dunne lagen veen en stuifzand lagen. Daarboven bevond zich een dik pakket stuifzand, dat mogelijk vanaf de vorming van de jonge duinen, omstreeks de 10e eeuw, is afgezet. Op deze niveaus zijn geen sporen van menselijke aanwezigheid aangetroffen.

Op 22 mei 2015 is het onderzoek vervolgt in de vorm van een archeologische begeleiding van het aanleggen van een sloot. Hierbij werden de steile slootkanten gedocumenteerd. Tijdens dit onderzoek werden geen nieuwe inzichten verkregen.

Op basis van de resultaten van het archeologische onderzoek kan worden geconcludeerd dat op de onderzoekslocatie geen behoudenswaardige archeologische vindplaatsen aanwezig zijn. Het advies luidt dan ook dat de voorgenomen planontwikkeling kan worden voortgezet zonder archeologisch vervolgonderzoek.

7. Literatuur

Bitter, P., 2002: *Graven en begraven. Archeologie en geschiedenis van de Grote Kerk van Alkmaar*, Hilversum.

Bremer, J.T., 1997: *De Zijpe. Deel 1 bedijking en bewoning tot omstreeks 1800*, Schoorl.

Bremer, J.T., 2006: De kop in kaart. Afl. 4: De kaart van Anthonis Adriaansz Metius (1618/19), *De Zijper Historie Bladen* 2006-02, 't Zand.

Groot, R.W., de, 2011: *Plangebied Zandpolder-Callantsoog, gemeente Zijpe; een archeologische begeleiding (protocol proefsleuven)*, Weesp (RAAP-rapport 2443).

Haaf, C., ten, 2014: *Zandpolder fase 3, natuurontwikkelingsplan*, Groet.

Salomons, K.T., 2014: *Archeologisch bureauonderzoek Zandpolder fase 3 in Callantsoog, gemeente Schagen (NH)*, Zaandijk (Hollandia-reeks 502).

Schoorl, H. 1973: *Zeshonderd jaar water en land. Bijdrage tot de historische Geo- en Hydrografie van de Kop van Noord-Holland in de periode omstreeks 1150-1750*, Groningen.

Schoorl, H., 1990: *Kust en Kaart, artikelen over het kaartbeeld van het Noordhollandse kustgebied*, Schoorl.

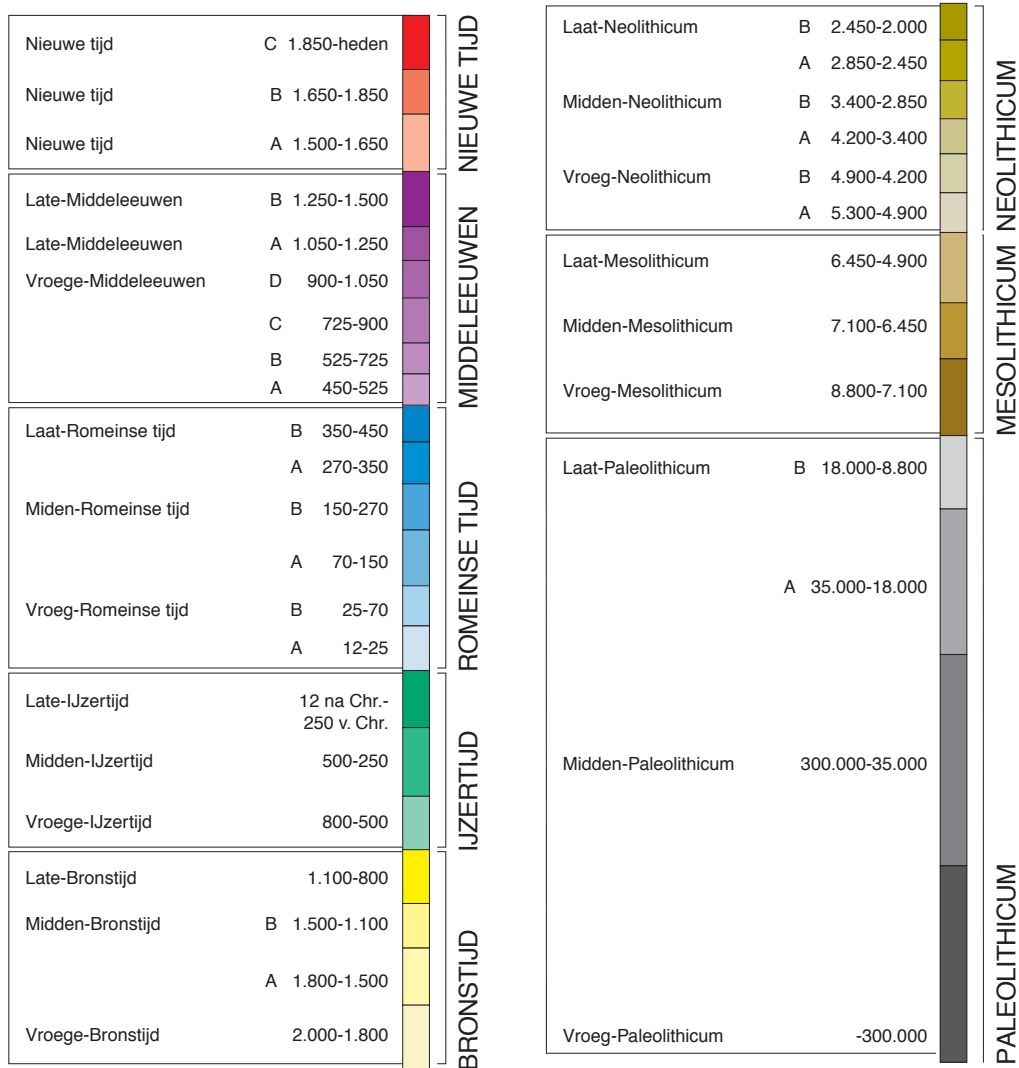
Tuinman, N., 2015: *Programma van Eisen archeologische begeleiding protocol proefsleuven en proefsleuvenonderzoek, Callantsoog Zandpolder fase 3*, Zaandijk.

Bijlagen

Inhoudsopgave

- Bijlage 1: Archeologische perioden
- Bijlage 2: Archeologische stappenplan
- Bijlage 3: Profiel werkput 1
- Bijlage 4: Sporenlijst
- Bijlage 5: Determinatielijst vondstmateriaal

Bijlage 1: Archeologische perioden

Bijlage 2: Archeologische stappenplan

In het “stappenplan archeologie” wordt aangegeven welk traject bij planvorming bewandeld moet worden als het gaat om het inpassen van archeologische waarden en verwachtingen. Het is van groot belang om in een zo vroeg mogelijk stadium van de planvorming rekening te houden met de archeologische waarden en verwachtingen en wel voordat men aanvangt met de globale invulling van een plangebied.

Het stappenplan gaat uit van een brede inventarisatie van wat er bekend is over de archeologische waarden. Op basis daarvan wordt zeer gericht ingezoomd op voor het plan(gebied) relevante archeologische informatie. Na iedere stap wordt beredeneerd gekozen voor meer diepgaand onderzoek op specifieke plekken, zodat uiteindelijk voldoende bekend is over aanwezige vindplaatsen om gemotiveerde afweging in het ruimtelijke-orderingsproces te kunnen maken.

I. Bureauonderzoek

Het doel van bureauonderzoek is het verwerven van informatie - aan de hand van bestaande bronnen - over bekende of verwachte archeologische waarden binnen of relevant voor het plangebied. Daarnaast moet het bureauonderzoek inzicht bieden in eventueel benodigd inventariserend onderzoek (stap II, zie onder). Een bureauonderzoek bestaat uit een archief- en literatuuronderzoek van archeologische en bodemkundige gegevens die bij RCE, provincie, gemeente en/of andere instanties (b.v. universiteiten, musea) bekend zijn over het betreffende gebied. Het Bureauonderzoek dient de volgende aspecten te behandelen:

- * aangeven wat de aanleiding is voor het bureauonderzoek en om welk gebied het gaat. Dit in verband met het bepalen van het onderzoekskader;
- * beschrijven van het huidige gebruik van de locatie op basis van beschikbare relevante gegevens;
- * beschrijven van het historische grondgebruik of de historische ontwikkeling van het gebied op basis van geofysische, fysische en historisch geografische gegevens
 - o een korte impressie over de onstaansgeschiedenis van het landschap
 - o een impressie van de bewoningsgeschiedenis;
- * beschrijven bekende archeologische waarden
 - o archeologisch waardevolle terreinen zoals deze zijn opgenomen in het Centraal Monumenten Archief (CMA) van de RCE. Dezelfde terreinen zijn tevens opgenomen op de Archeologische Monumentenkaarten (AMK) van de provincies. Archeologisch waardevolle terreinen genieten wettelijke bescherming (ex artikel 3 en 6 van de Monumentenwet) of dienen een planologische bescherming te krijgen binnen het bestemmingsplan;
 - o archeologische vindplaatsen zoals deze in het Centraal Archeologisch Archief (CAA) van de RCE aanwezig zijn. Clustering van vindplaatsen kan wijzen op de aanwezigheid van bewonings-sporen uit het verleden;
- * beschrijven van de archeologische verwachtingen en opstellen van een gespecificeerd en onderbouwd verwachtingsmodel van de verwachte archeologische waarden:
 - o aan de hand van de door de RCE ontwikkelde Indiatieve Kaart van Archeologische Waarden. Gebieden met een hoge of middelhoge archeologische verwachtingswaarde of trefkans komen in ieder geval voor een nader archeologisch

- onderzoek in aanmerking;
- o aan de hand van een meer gedetailleerde provinciale c.q. gemeentelijke verwachtingskaart;
- * rapportage met daarin advisering ten behoeve van het vervolgtraject gerelateerd aan de verschillende stadia van het planvormingsproces.

II. Inventariserend veldonderzoek (IVO)

Het doel van het inventariserend veldonderzoek is het zeer gericht aanvullen en toetsen van de uitkomsten van het bureauonderzoek. Stapsgewijs wordt bekeken óf er archeologische waarden aanwezig zijn en zo ja, wat dan de aard, karakter, omvang, datering, gaafheid, conservering en relatieve kwaliteit is. Ten behoeve van een IVO dient een Programma van Eisen (PvE) opgesteld te worden. In principe wordt het IVO uitgevoerd op basis van een Plan van Aanpak (PvA).

Het onderzoek kan bestaan uit de volgende methoden:

- * non-destructieve methoden: geofysische methoden ;
- * weinig destructieve methoden: oppervlaktekartering, booronderzoek, sondering (putjes van maximaal een vierkante meter);
- * destructieve methoden: proefsleuven.

Welke methoden (kunnen) worden ingezet hangt af van de locatie en vraagstelling. De onderbouwing voor de in te zetten methoden is in het bureauonderzoek gegeven. Een inventariserend veldonderzoek moet leiden tot een waardering en een archeologisch inhoudelijk selectieadvies.

Nadere toelichting onderzoeksmethoden: 1 en 2: Bij non-destructieve methoden moet men denken aan elektrische, magnetische en elektromagnetische methoden, eventueel in combinatie met remote sensing technieken.

Bij weinig destructieve methoden gaat het om oppervlaktekartering en booronderzoek. Dit houdt in dat het plangebied wordt gekarteerd door middel van het “belopen” van akkers en weilanden, waarbij gezocht wordt naar aanwijzingen voor de aanwezigheid van archeologische waarden. Daarnaast wordt door middel van boringen onderzocht hoe het staat met de bodemopbouw, en of er archeologische lagen of indicatoren te onderscheiden zijn. De aangetroffen vindplaatsen kunnen vervolgens nader bekeken worden met een meer diepgaand booronderzoek . Dit levert nadere informatie over de omvang en waardering op. Soms is het nodig om in dit stadium proefputjes te graven. Een proefsleuvenonderzoek wordt uitgevoerd indien uit de minder destructieve onderzoeksmethoden is gebleken dat er in een plangebied waardevolle archeologische vindplaatsen aanwezig zijn. Door middel van het graven van een aantal proefsleuven kunnen de exacte begrenzing, de datering en de graad van conservering van een vindplaats worden onderzocht. Uit het proefsleuvenonderzoek moet blijken of een vindplaats behoudenswaardig of zelfs beschermenswaardig is. Is dit het geval, dan zal bekeken moeten worden of de vindplaats ingepast kan worden in het plan. Het rijks- en ook het provinciaal archeologiebeleid gaat in eerste instantie uit van behoud van het bodemarchief in situ (ter plekke in de bodem).

Eventueel: III. Opgraven ofwel archeologisch vervolgonderzoek

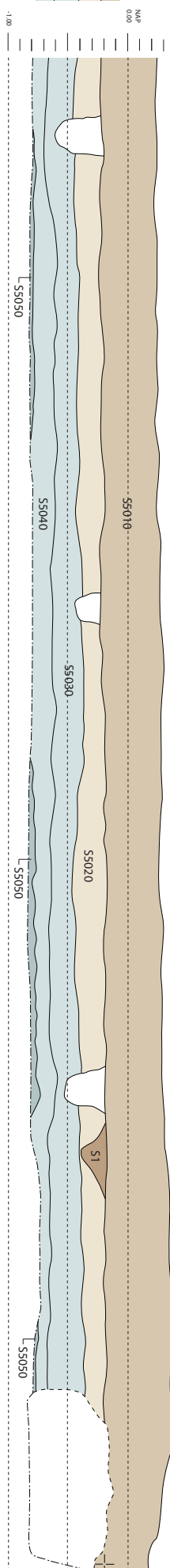
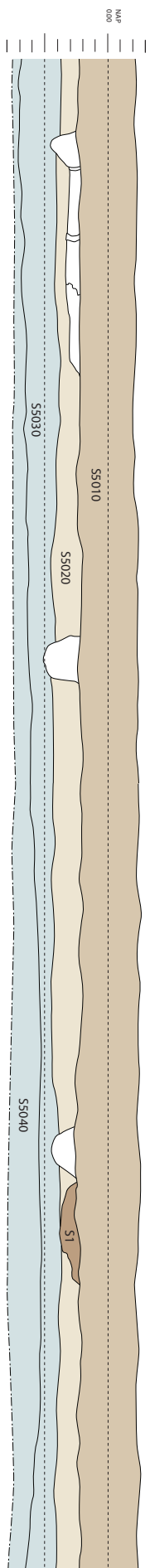
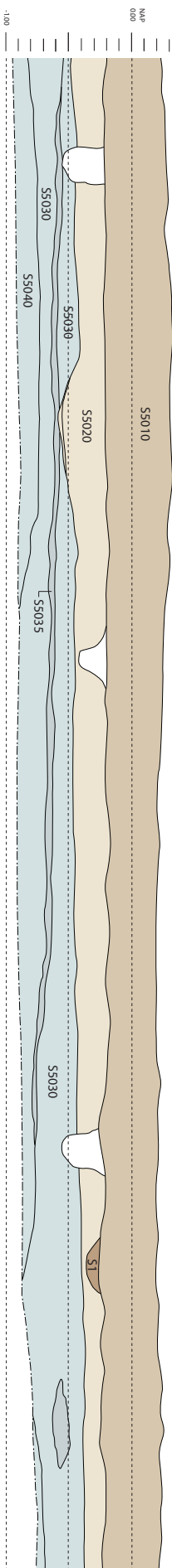
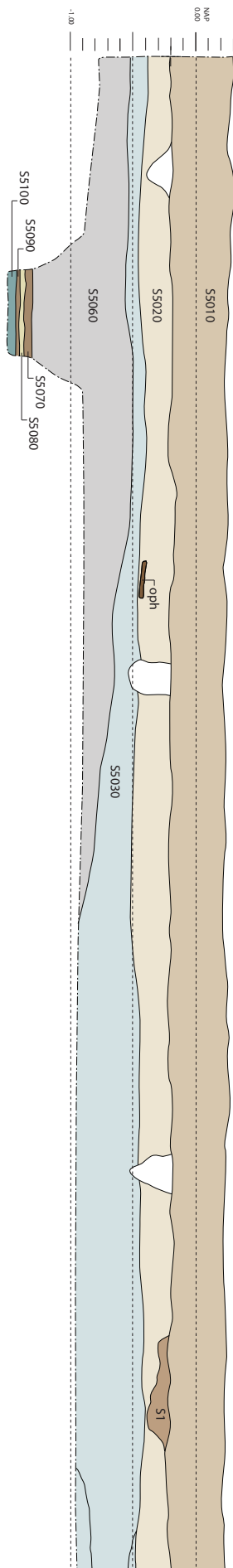
Indien het niet mogelijk is een 'behoudenswaardige of beschermenswaardige' vindplaats in situ te bewaren, zal het hier aanwezige bodemarchief voor het nageslacht bewaard dienen te worden door middel van een vlakdekkend onderzoek. Alleen dan is deze stap (stap III) noodzakelijk.

Bron: Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE)

Bijlage 3: Profiel werkput 1

BILAGE 3, Profiel werkput 1
 Schaal 1:50
 © Hvd Landria Zandvrij 2015

	Bouwvoor		Humeuze band in S5030		Veen
	Geoxideerd (stuf)zand		Geulvulling		(stuf)zand
	Gereduceerd (stuf)zand		Stufzand (jonge dunen?)		Zee klei

Bijlage 4: Sporenlijst

Spoor	WP	Vlak	Tek	Litho	Definitie	Datering	Beschrijving
1	1	1	1	ZS2	GR		dogr h3, veenig, met stuifzandbandjes brge 0,5 cm.
5010	1	1	1	ZS2	BV	20	dobrTgr h1 dwo, aan basis ploegsporen.
5020	1	1	1	ZS2	LG		brTge-br gevlekt oxi, dwo (eolisch) mf korrel ligr-gr gevlaagd mf korrel hum. brokken (aquatisch?eolisch?), gereduceerd.
5030	1	1	1	ZS2	LG	1570-1611	
5035	1	1	1	ZS2	LG	1570-1611	dogr-ge gevlekt h1, humeuze horizont.
5040	1	1	1	ZS3	LG	1570-1611	gr + brokken ks3 gr
5050	1	1	1	ZS3	LG	1570	dogr, licht kleig, hum brokken + brokken vk3 av2, sch2, aw, bw, hk/slei (v1,2,3,4,6). Mariene afzetting.
5060	1	1	1	ZS1	LG		gr + dogr humeuze banden/vlekken
5070	1	1	1	VKM	LG		br av1 (riet)
5080	1	1	1	ZS1	LG		brTge mf
5090	1	1	1	VK3	LG		br av2 (riet)
5100	1	1	1	KS3	LG		gr + riet1 + sch2 (zeeklei)

Bijlage 5: Determinatielijst vondstmateriaal

V-nr	S-nr	Subnr	Aantal	Gewicht	Materiaal	Baksel	DS	Opmerkingen
1	5050	1	2	4	aardewerk	roodbakkend	r	
2	5050	1	1	3	baksteen	-	-	rood, 4,5 cm dik
3	5050	1	2	302	baksteen	-	-	gelaagd, zwartbruin op de breuk
4	5050	1	1	90	steenkool?	-	-	
5	-	1	1	36	aardewerk	roodbakkend	r-gra	biz spaarzaam geglazuurd, stortvondst
6	5050	1	1	289	baksteen	-	-	oranjeroze, 8x3,4 cm
6	5050	2	1	93	slak	-	-	metaalslak
6	5050	3	1	2	bot	-	-	ribfragm. s/m mammal? snijsporen
7	5070	1	1					veenmonster t.b.v. 14C-datering